

ACADEMIA ROMANA.

RAPORTŪ ASUPRA CĂLĂTORIEI

LA

RUINELE SARMISAGETUSEI

ȘI A INFORMAȚIUNILORŪ

ADUNATE LA FAȚA LOCULUI, ÎN ANULŪ 1882,

DE

BCU Cluj / Central University Library Cluj
GEORGE DIMITRIU,

Membrii Academiei Române.

EXTRASŪ DIN ANALELE ACADEMIEI ROMĂNE, SERIA II, TOM. VII, SECT. II.
MEMORII ȘI NOTIȚE.

BUCURESCI
TIPOGRAFIA ACADEMIEI ROMANE (LABORATORII ROMĂNI)
26. STRADA ACADEMIEI. 26
1883.

Prețul 30 Bani.

ACADEMIA ROMANA

RAPORTŪ ASUPRA CĂLĂTORIEI

LA

RUINELE SARMISAGETUSEI

ȘI A INFORMAȚIUNILORŪ

ADUNATE LA FAȚA LOCULUI, ÎN ANULŪ 1882,

DE

GEORGE BARITIŪ,

Membru Academiei Române.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

EXTRASŪ DIN ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE, SERIA II, TOM. VII, SECȚ. II.
MEMORII ȘI NOTIȚE.

BUCURESCI

TIPOGRAFIA ACADEMIEI ROMANE (LABORATORII ROMÂNI)

26. STRADA ACADEMIEI. 26

1883.

BCU Cluj-Napoca

R A P O R T Ū

ASUPRA CĂLĂTORIEI LA RUINELE SARMISAGETUSEI ȘI A INFORMAȚIUNILORĂ ADUNATE LA FAȚA LOCULUI, ÎN ANULĂ 1882

În urmarea sciriloră venite în anulă espiatū la acestū corpū academicū despre săpăturile, carī eraū să se întreprindă în ruinele Sarmisagetusei (Ulpia traiană) de către o societate istorică și arheologică, d-vóstră ați bine-voitū a'mī încredința onorifica misiune ca să călătorească la fața locului, cu scopū de a culege în *interesulă sciintei* informațiunii relative la acea întreprindere.

Înainte de a supune la cunoșcința d-vóstră pre câtū se póte mai pe scurtū rezultatele cercetăriloră mele, permitū îndată. acilea, că distanța de la Sibiiū până la străvechia capitală a Daciei este una de dece poște austriace. De la Sibiiū până la *Deva* călătoria se face pe drumū de ferū; de acolo la *Hunedóra*, vechia reședință a glorioșe familii a Córviniloră, cu poșta, și de la *Hunedóra* prin orașulū Ha-țegu la ruinele Sarmisagetusei, adecă la satulū astă-đi Grădiștea, cu trăsura privată.

Amū plecatū de la Sibiiū în 17|29 Maiū sēra și la 18|30 amū ajunsū la *Deva*, unde amū statū în acea đī cu scopū de a mă informa, decă se va putea, de către unii membri ai societăței arheologice despre stadiulū în care va fi ajunsū realizarea planului la săpăturile de care se interesēză toți ómenii sciinței. În *Deva* aflaiū numai atâta, că tînēra societate arheologică din locū, fórte zelósă în esecutarea planului sēu, a și adunatū preste douē miī obiecte de diverse specii, nu numai de la Sarmisagetusa, ci și din alte localități ale vastului comitatū alū *Hunedórei*, care, cu excepțiune de teritoriulū cetăței *Alba-Iulia*, din comitatulū limitrofū, este în tótă *Transilvania*

celu mai bogatü de anticitäti, nu numai din periodulu domniei romane, ci și din secolii 15 și 16. Mai departe mi s'a spusü, că și guvernulu Ungariei a întinsü acelei societäti o prea modestä subvențiune de 500 fl. (circa 1250 franci); in fine, că societatea s'arü fi apucatü și până acuma de săpäturi, anume in amfiteatru, darä locuitorii particulari ai comunei, ca proprietarii ai acelorü ruine, il facü cele mai mari dificultäti cerëndü pe pogonulu (jugulu) de agru prețü mai multü de câtü inđecitü, prețü pe care societatea nu e in stare sä-lü plätescä, pre câtü timpü ea dispune de unü capitalü förte micü in comparațiune cu spesele prevēdute; se sperä insä, că in comuna Grădiștea preste puținü se va face așa numita comasațiune, când apoi autoritäțile respective vorü întocmi lucrulu așa, că ruinele se cadä in parțea proprietarulu mare, care astä-đi este in acea comunä ilustrulu comite Melchiorü Lonyay, fostü inainte cu câți-va ani Ministru de finanțe și apoi ministru presedinte, iarä locuitorilorü pe ale cărorü locuri se aflä ruinele, li se vorü separa locuri aequivalente din alodiatura boierulu. Comite Lonyay adecă avuse generositatea de a permite societätei archeologice, că pe locurile curței, precum se đice in Ardealü, adecă pe lanurile boieresci sä pötä säpa ori și unde, fără nici o desdaunare.

Acestea și alte informațiuni culese in Deva, mă inđemnarä sä-mi accelerezü călëtoria, cu atätü mai virtosü, că eü de la Hunedöra inuainte nu mai cunosceamü așa numita țera Hațegulu, limitrofä cu Oltenia, și simțiamü imperioasa necesitate de a mă convinge in persönä despre importanța *actualä* a ruinelorü de la Sarmisagetusa, esplotate, cum amü đice, de lume și țerä, descrise mai desü ca de ani una sutä incöce de către mulți călëtori, nu numai archeologi de profesiune, ci și numai simplii diletanți.

In Hunedöra mă apucä ploi mari, cari mă ținurä douë đile pe locü. A treia đi diminēja, după ce se mai inșcinä, plecaiü insoțitü de unü ginere alü meü preste păduri inainte spre Hațegü, cu träsura descoperitä; darä in pădurile Silvașulu ne apucä din nou o plöiä torențialä, care ne urmäri până in Hațegü și sträbätëndü prin

tóte vestmintele, în câtú nu simțirămú nici o trebuință de a mai lua și altă baie rece.

Hațegulú este unú orășelú cu poporațiune în partea sa cea mai mare románescă, care se închină D-đeului părinților în doué biserici frumóse, sub conducerea a doi protopopi zeloși, amici ai sciințelorú; amú regretatú însá fórte că n'amú fostú fericitú a-le cere consiliulú frățescú asupra scopului călătoriei mele, căci unulú se afla la unú Sinodú bisericescú de mare importanță în acéstă epocă pentru afacerile eclesiastice din Transilvania, iară altulú, ca inspectorú de scóle, pusú din partea mitropoliei, absentă la esamene.

În ziua de *Constantinú și Elena* (21 Maiú st. v.) ajunserămú de la Hațegú în 2^{1/2} ore la *Gradiste*. Protopopolú era și aici dusú pe sate totú la esamene; amú fostú însá primitú de Notariulú comunei, unú maghiarú înaintatú în etate, care locuindú de mulți ani în acea comună, cunoscea firesce tóte ruinele pre câtú ele se mai află deasupra pământului, ne informă despre mulțime de obiecte prețiose, cărate de colo în totú timpulú, nu numai de către proprietarii de prin acelu ținutú, ci și de către străini; adaose însá, că de când s'a formatú societatea istorică și archeologică în Deva, se pórtă mare grijă, chiarú și prin organele politice administrative, ca orí-ce obiectú anticú de óre-și ce valóre s'arú observa ca descoperitú de către locuitori, îndată să fiă cumpăratú pentru museulú societății. De altmintrea măsura acéstă e luatá pentru tóte comunele din acelu districtú.

Buna măsura este acéstă, spre a mai înfréna vandalismulú în câtú-va, este însá luatá cu sute de ani mai târđiú de câtú arú fi trebuitú să se ia în totú coprinsulú Daciei și cu atâtú mai vîrtosú în capitale centrale, în capitalele celorú *trei Daciú*, în *coloniú*, în *municipie*, în *castre stativé*, în *castele*, în *specule* saú turnuri de pază-cum și în valuri (Vallum Valla) (1). De s'arú fi luatú de multú o măsura ca acéstă, istoria vechiă, chiarú și din evulú mediú, a acestorú țeri, arú diferi fórte multú de cea actuală plină de lacune, de corecturi și conjecturi.

(1) Numite de către poporú în provinciile Daciei «*Șanșurile lui Traianú*».

Voindă a-mi face o idee, de și numai superficială despre întinderea explorațiilor și săpăturilor cari arău fi a se începe în acele ruine ale Ulpiei traiane, mă luaiă după scurta descrițiune publicată de repausatulă archeologă M. I. Ackner, în anulă 1857, care însă decă s'arău redacta în ȃșilele acestea, arău eși multă modificată.

Amă începută îndată de la intrarea în comuna sătăscă, unde se află ruinele *amfiteatralui*, din care însă nici o parte de ziduri nu se mai vede de asupra pământului, căci totă ce a existată până josă la așa numitulă soclă ală edificiului, aă dispărutu, unde ? vomă afla îndată, iară restulă jură împrejură era acoperită cu iarbă dăsă, sub care însă simțiai că calcă pe petre. Loculă unde aă fostă ușile saă mai bine portalele, se mai cunoscă fôrte bine, dăue la mijlocă și una în capătulă de către răsărită. În spațitulă din lăuntru eraă două sămănături crescute și prea frumoșe, una de grău curată și alta de orđă, în câtă vedându-le trebuiai să-ți aduci la momentă aminte sentința lui Virgiliu : *Iam seges est ubi Troia fuit.*

În ȃ de serbătore fiindă ómeniș pe a casă, curându se și adunară căți-va împrejură de noi, dintre cari unulă mai frunțășu din comună cunoscută de aprópe cu ginere-meă. Într'aceea noi aflaserămă, că proprietariș aceluș locă și aceloră ruine ceruseră ca preță de vânđare, 1300 fl. val. austr. (circa 3300 franci). Noi încercarămă să capacitămă, ca se dea loculă în schimbă pentru altele multă mai bune de cultivată, unde să nu-și frângă în fiă-caie ană ferulă plugului, iară după acésta să căștige satulă întregă sume mari de bani atunci, când se voră apuca cărturariș se sape aici totă cu ajutorulă săteniloră.

«Ci că bine arău fi și așaia,» fu răspunsulă laconică ală unuia dintr'ênșii.

De aci luaramă pe colină în susă, către fostulă odinióră *Castrum*, căruș locuitoriș îi ȃică astă-ȃi *Cetate*. Archeologiș pună circumferința castrului militară la 1200 (una miă două sute) stânjină de Viena; dară vai, astă-ȃi nu mai staău nici măcară resturi ale ziduriloră, câte se mai vedeau pe suprafață până înainte cu 30—40 de ani; de altă parte, în totă percursulă pedestru, ca de 20 minute trecă pin-

tre mai multe înprejmuirii de pétră, cum amă dice, ziduri uscate, cu care locuitorii își impresurară livețile și agrii lor, cu petre luate atât din castru cât și din alte edificii, cum temple, basilice și alte locale publice și private, ale căroră urme se vedă pretutindenii pe unde au stat ele. Din unele au mai ramasă numai boltele suterane. Ce se va fi aflându mai afundă sub scórța pământului, se va sci numai decă se voră întreprinde săpături sistematice.

De la cetate ne întorserămă în sat, pe care-lu luarămă dea-lungul și latul preste totă pre unde ună deșteptă căleuză sătenu ne conduse, căci notariulă ne lăsase încă de la amfiteatru, de unde se întorse la afacerile sele. Satulă întregă este pusă pe o parte a planului înclinat spre o vale, precum se vede limpede că fusese situată și capitala întregă; aceea costă însă pare a fi multă accidentată, în câtă adecă locuințele și curțile săteniloră suntă aședate parte mare pe ruine antice. Mergemă încetă, pe neregulatele strade, oprindu-ne la totă casa pe unde ni se spunea că este câte ceva demnă de vedută. Cu câte-va săptemăni mai înainte arseseră unele case și alte apartinențe economice. Ună economă se și apucaseră de repararea caseloră. Cei cari zidiau din pétră, luară materială din ruine. Cu acea ocasiune săpându-se și câte ună fundamentă, ómenii iarăși mai aflară unele obiecte antice, cari apoi tóte călătoriră la *Deva*. La o casă aflarămă ună monumentă pătrată din pétră cioplită cu o lungă inscripțiune latină aprópe totă întregă. Nu mi-amă luată ostենéla ca să o citescă, după ce aflaiă că ună membru ală societății archeologice apucase a o calca și decopia, prin urmare că și eă membru ală aceleia o voiă avea la timpulă seă.

Dându pe vale în josă, steterămă la casa omului în a căruă curte se aflase *pavimentulă de mosaică*, despre care acestă corpă academică fusese însciințată, că s'ară mai afla din elă ună restă, că însă proprietarulă sătenu ilă are ascunsă sub ună cotineță, în care-și ține caprele, iară din Mosaică vinde la călătorii străini câte 1 florină bucățica. În adevără așa a și fostă; acum însă nu mai are ce vinde din lăuntrulă cotețului, de unde au dispărută mai tóte petricelele, iară pre bietulă țerană nu-lă tăia mintea, póte din norocire, în inte-

resulū sciinței, ca să descopere mai departe stricându acelū micū adăpostū și depărtându pământulū. Eū adecă suntū de părere, că a-celū stratū saū pavimentū de mosaicū se întinde și pe sub alte supereificate ale acelūi economū.

După acestea întorcându-ne la ospătăria, unde aveamū să luămū ceva, apucarămū pe partea inferiōră a comunei, pe lângă riulețulū ce trece cam în curmezișū, până ce dă în altulū mai mare. In a-cele momente imī bātu fōrte la ochī micimea acelūi riū și mē întrebaiū, cum se pōte, ca acea capitală se fiā esistatū numai cu atāta apā; darā curēndū reflectaiū la informațiunile date de către archeologii noștrii ardeleni la douē împrejurări de cea mai mare importanță în acēstā privință și anume 1. Că în Ulpia Trăiană se înființaseră Aquaeducte din cele mai mărețe, despre care se afla la Seivert inscripțiunea No. XL, reproducă și de Ackner (1); 2) că circumferința acelei capitale a fostū neasēmēnatū mai largā de cātū se cređuse, de ex. până înainte cu 50—60 de ani. Astă-đi adecă e constatātū, că acea capitală cu suburbiile sale s'a întinsū jurū-împrejurū pre cāte $\frac{1}{2}$ până $\frac{3}{4}$ de oră, până unde se află astă-đi comunele rurālī Ohaba, Clopotiva, Suseni (Riu de mōra), pe sub minunatulū munte *Ketezatu*, iarā de ceea-laltă parte până la comunele Brézova, Pesténa și Ostrovu, prin urmare preste teritoriulū Ulpiei traiane n'ău cursū numai riulețulū numitū în Grădiște Riușoru și mai la vale unde se vērșă în apa Hațegulūi, se numesce apa Brezebia, ci încă alte vre-o patru; prin urmare Sarmisagetusa de și lipsitā de unū riū mare, fusese totuși aprovisionatā bine cu apā.

Despre pozițiunea cea tare și mărimea datā numitei capitale a Daciei ne potū da o idee încă și unele evenimente istorice adevērite de ajunsū, după care legiunile împēratulū Traian, atātū în espedițiunea primā, de la a 100, cātū și în a doua din 104 și 105 aū fostū în stare să ia Sarmisegetusa *numai* cu asaltū, după luptele cele mai crunte și infuriate, la cari aū participatū chiar și femeile dace cu

(1) Numele gubernatorulū provinciei care a înființatū acelea aquaedcute a fostū *C. Marius Dnisus*, tribunus laticlavialis, praefectus Leg. XIII, G.

bravura sălbatică, care se poate asemăna eroismului femeilor din Carthaginea la asaltul acesteia, prin legiunile comandate de Scipione.

Așa capitala Daciei fusese fortificată și înainte de a fi fost bătută și luată cu asalt de către armata lui Traian, care apoi a dat ordin să se facă un *castrum*, precum se vede, cam de asupra propriei reședinți, după toate regulile strategice din acea epocă.

Din drumurile artificiale așternute de romani atât împregiurul capitalei cât și mai departe, se vede unul îndată în apropierea amfiteatrului, de unde duce prin sat înainte. Acesta, de și coperit cu erbă, se cunoște foarte bine, și în partea din sus fiind tăiat la cap se vedu straturile, din care fusese așternut conform regulilor Romei, observate la așternerea de drumuri numite în zilele noastre *șosele*, adică din patru straturi cunoscute arheologilor sub numirile de *stratumen*, adică petre cu var; *rudus* sau petrișu mărunt; *nucleus*, pământ ales anume spre acel scop, în fine *summum dorsum* sau *summa crusta*, cum am dice *scărta drumului*, făcută sau din petrișu tăiat mărunt, bună-ora, ca de mosaic sau totu cu petrișu amestecat cu var, apoi bătut și pisat foarte bine cu măciuge de fer. Așa făcute, drumurile Romei. puteu să țină și două mil de ani, era nu ca cele din zilele noastre, cari nu ținu de câtu două-șeci de ani. Drumul lui Traian tras din Banat încôce, prin strimțorea munților numiți *Porta de feru*, la Sarmisegetusa, trece de aci înainte pe la comunele rurale Ostrovu, Poclisia, Cărmesci, la Totesci, Nalatia, St. Maria, era de aici se rămure ce prin pasul Vulcanu în *Oltenia*, era în stânga apucă pe valea *Streinului*, spre *Mureșiu*, unde se îmbucă cu celu de la *Deva*, care merge pe Mureșu în sus pe la Vintia și Orda, unde se legă cu celu tras prin Turnu-roșu la Talmaciu Sibiu S. Sebeșu înainte, era de la Alba-Iulia rămurindu-se în mai multe părți, ajunge până sus în nordul Transilvaniei, în apa numită *Silvania* presteriurile *Sameșu și Crișu* : (Regio Transvallum et Regio Samus).

Dară să ne întorcem la Sarmisegetusa. După modesta mea opinie, acea capitală situată într-o regiune din cele mai frumoase, fertilă și sănătoasă, a putut să aibă, sub domnia Romei, în timpuri normale, cel

mai puțină câte o sută mii locuitori. În această opinie mă întăresc și mulțimea inscripțiunilor latine descoperite mai ales de 100 ani încôce atât în centrul cât și în suburbiile capitalei, adecă pe la satele sus numite. Mulțime din acele monumente acoperite cu inscripțiuni, precum și alte obiecte nenumărate descoperite în ruinele de la Ulpia traiană, sunt de natură ca să se pótă judeca nu numai rangul și importanța sa politică, ci și cea socială, calificațiunea claselor superioare și mijlocii a locuitorilor ei; la dr. I. F. Heigebauer, aflăm de ex. : decopiate numai de pe la Gradiște 110 inscripțiuni, érá alte obiecte descrise totú acolo în numărú de 120, de la salele învecinate și anume la Pestava, $\frac{1}{2}$ milă de la Gradiște, 10; de la Densiușu 20 și așa mai departe.

După aceste informațiuni adunate în partea lorú cea mai mare la fața locului, mă resumú în următoarele.

I. Atátú ruinele proprii numite de la Gradiște, câtú și altele ale cărorú urme suntú cunoscute pe la câte-va sate vecine, merită ca să fiă explorate cu acea grijă și regularitate, precumú se întâmplă acésta, spre ex. de decimți de ani în ruinele de la Pompei, saú măcarú numai precum vedurámú făcându-se în acești trei ani din urmă la Buda în ruinele cetăței *Aquincum*, sub conducerea d-lui Carol Torma, eruditulú archeolog și profesorú la universitate, cu învederatú folosú alú sciinței și spre onórea dietei unguresci, care cu tóte lipsele cunoscute ale țerei, nu a pregetatú a vota spre acélú scopú spese cu decile de mii, și cândú nu s'au ajunsú, érá au mai votatú. Din norocire, separatele rezultate au fostú din cele mai strălucite, precumú sciú astă-đi totú invětații Europei.

2), Voindú a explora orí și cine ruinele Sarmisagetusei (Ulpiei traiane), chiarú și în casú când comitele M. Lonyay nu și-ar reserva nici unú dreptú la vre-o desdaunare, nici chiarú când spre ex. s'arú descoperi case întregi saú alte edificii, cari arú merita conservare perpetuă; nu pricepú ca ce rezultate arú fi în stare să aréte fără a lua în mână sume celú mai puținú atátú de mari ca cele întrebuintate la Aquincum, însă și acelea numai ca să desgrópe castrulú, amfiteatrulú, arena, unele temple și baselice, avěndú firește totú odatá ina-

intea ochiloru scopulū de a desgropa câtū se pōte mai multe inscrip-
țiuni și alte obiecte pe care sciința pune cu totū dreptulū prețū mare.

3), Societatea istorică și archeologică din Deva cu tōtā lipsa ei
fōrte simțită de fonduri va folosi de o camdată multū sciinței chiarū
și numai cu grija sa neadormită de a nu mai suferi ca obiectele
vechi, străvechi, demne de conservatū, să devină, ca până acuma, vic-
timele nesciinței și ale vandalismului, nici obiecte de speculă egois-
tică, ci să se adune cu încetulū în acelu museū cum amū dice fi-
lialū din Deva, despre care sperū să dau informațiuni mai în detaliū
în altă sesiune, decă voiū mai fi în viețā ; căci adecă la întōrcerea
mea în 7 Iuniū st. n. în Deva, obiectele din museū înmulțite tare
în lunile din urmă, se mai aflaū în mare desordine, în câtū d-niū pre-
ședinte și secretarulū mă invitară cu tōtā buna-voința, ca să amū
paciența pēnā la viitōrea adunare generală a Societăței.

Intr'aceea făcēndū eū cunoștința cu câți-va membri. din locū, onor.
domnū *Franciscu Solyom-Fekete*, președinte la tribunalulū regescū,
un prea zelosū adunătorū de documente istorice, de chisōve saū
diplome nobiliare, așa numite cărți de moși (sineturi), acte de pro-
cese și altele, imi făcu rara plăcere de a'mi arēta peste o sutā do-
cumente vechi, între cari multe din vécurile 15 și 16, partea cea
mai mare adunate de la familii de naționalitate romānescă din co-
mitatulū Hunedōrei. Celū mai mare numărū alū acelorū documente
este în limba latină, altele în limba vechiā slavă, câte-va grecesci,
unele romānesci și unguresci. Dintre documentele mai vechi slave
d. Solyom-Fekete apucase a trāmite vre-o trei domnului *Miclosich* la
Viena, pe care'lū rugă ca să bine-voescă a le traduce în una din lim-
bile cele mai cunoscute. Cu acea ocasiune d-sa mă întrebă, nu cum-
va s'arū afla în capitala Romāniei bunī slaviști, cari sē fiā în stare
de a traduce și documente slave de care se mai află și în Transil-
vania. Eū mi-amū permisū a'ī numi pe trei domni membri ai acestei
academiī. Amū cutezatū să facū acēsta, cu atātū mai vārtosū, că după
cātū puținū amū priceputū și eū, documentele slave și grecesci, care
se afla în mānile d-lui Solyom-Fekete, potū să fiā de proveniența
numai din Muntenia, căci din Transilvania arū putea să fiā numai

latine, din cauză că aici limba statului a fost în curs de mai multe vécuri limba latină.

În totu casul, eu nu mă îndoiesc nici un moment, că între documentele vechi, cari se adună la Deva, se află multe de o ade-vărată valoare istorică, relativă nu numai la un district, nu numai la țera întregă, ci și d'a dreptul la elementul nostru național.

Temându-mă că acest raport al meu a eșit și până acilea prea peste măsură lung, mai virtos din cauză, că eu nu mă pricep a mă exprima în stil ce-va mai lapidariu, închei cu atâta, fără a mă mai demite încă și la alte detalieri ale experienței făcute în acelea 10 zile, precum ar fi, între altele, vizitarea băiei minerale, săpate în pētră numite în inscripțiunii *Ad Aquas*, reședința familiei Corviniilor, colecțiunea de obiecte preistorice și de altele din periodul *Dacu*, care se afla la Orascia, în proprietatea domnișoarei *Sofia Torma* soră bună a profesorului Torma, damă care sacrifică de atâți ani sume considerabile pentru explorări archeologice, cu o perseveranță rară; în fine nu mă pot conțeni a nu mi descoperi dorința, ca bērbaiții noștri de știință să bine-voescă a urmări și de aci înainte cât se pōte mai de aproape explorările archeologice și rezultatele colecțiunii de documente scrise din sus numita regiune a Transilvaniei.

Sibiū 1/3 Martiū 1883.

